

ЯМЕЛЬСЬКА
Христина Юріївна
yamelska.k@gmail.com

УДК 341.1/8

СТАНОВЛЕННЯ ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКОГО ПІДХОДУ ДО ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ В УКРАЇНІ

FORMATION OF A HUMAN-CENTRIC APPROACH TO THE PREVENTION OF TORTURE IN UKRAINE

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2021.4\(1\).5](https://doi.org/10.37634/efp.2021.4(1).5)

аспірантка, Інститут
міжнародних відносин Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка, керівник
Адвокатського бюро "Ямельської
Христини"

YAMELSKA Khrystyna – postgraduate student, Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Head of "Yamelska Khrystyna Law office"

У статті розглянуто роль ключових міжнародних стандартів прав людини та актів м'якого права органів Ради Європи у запобіганні неналежному поводженню з особами, позбавленими свободи в контексті людиноцентристського підходу. У статті висвітлено шляхи охорони права особи на гідність через призму законодавчої діяльності органів влади, адвокаційної діяльності інституцій громадянського суспільства та міжнародних правозахисних організацій. Особливу увагу приділено розгляду питання поняття та суті правової ідеології та її становленню в Україні.

* * *

The paper is concerned with the role of key international human rights standards and soft law instruments of the Council of Europe in the preventing ill-treatment of persons deprived of their liberty in the context of the human centrist approach. The paper determine the purpose of the formation of human-centric legal ideology in Ukraine, which is the creation of a mechanism of effective restriction of public power in the interests of protecting the fundamental rights.

The paper is dedicated to the doctrine of human-centric legal ideology in Ukraine and its human dignity key element. Considering the fact that the process of forming a democratic human-centric legal ideology in Ukraine is still not complete, the paper highlights the cases of mass violations of fundamental human rights by law enforcement agencies, where a special problem is the illegal practice of law enforcement agencies against human dignity. One of its case is the ill-treatment and use of torture against persons deprived of their liberty.

The paper highlights the ways to protect the right to dignity through the prism of legislative activity of government bodies and advocacy of civil society institutions. The Article 28 of the Constitution of Ukraine, which establishes the right to respect for human dignity as one of the key values of the Ukrainian legal system, is revealed. The category of dignity is revealed through the prism of Articles 5 of the Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948, Articles 7 and 10 of the International Covenant on Civil and Political Rights of December 16, 1966 and Article 3 of the European Convention on Human Rights of November 4, 1950. Judgments of the European Court of Human Rights, acts of the European Committee against Torture.

Ключові слова: людиноцентризм, акти м'якого права, тортури, європейські стандарти, права людини

Keywords: human centrism, soft law instruments, torture, European standards, human rights

ВСТУП

Питання запобігання катувань та ролі міжнародних стандартів у цьому процесі було предметом досліджень таких дослідників: М.М. Гнатовський, С.В Шевчук, А.Ю Замула, Є.Ю Захаров та ін. Питання формування людиноцентристської правової ідеології в Україні досліджувалося такими науковцями, як Б.В. Малишев, Н.П. Недюха, М.В. Марченко та ін. Однак в українській юридичній науці досі відсутнє дослідження взаємозв'язку між формуванням демократичної правової ідеології в нашій державі та праксеологічними напрямками захисту фундаментальних прав людини (зокрема: запобігання катувань).

МЕТА статті – дослідження людиноцентристського підходу до запобігання катувань, розгляд впливу актів м'якого права органів Ради Європи та гуманізацію національного законодавства України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Демократія неможлива без існування ефективного національного механізму захисту прав людини. Це зумовлює теоретичний та праксеологічний інтерес до захисту фундаментальних прав людини та ролі міжнародних стандартів у їх захисті. Усе це має свій вияв

у процесі формування людиноцентристської правової ідеології в Україні з особливим акцентом на категорії «людська гідність». Нормативною основою її конституціоналізації є ст.ст. 1, 3, 8 та 22 Конституції України [1]. Саме вони закладають безпосередній фундамент правової ідеології в Україні. Слід погодитися з М. Марченко, що норми Конституції України закладають аксіологічні засади правової ідеології в Україні. [2].

Необхідно зазначити, що в юридичній науці на сьогодні наявні дещо відмінні розуміння поняття правової ідеології.

М. Недюха розглядає правову ідеологію в якості особливого політико-правового феномену і вбачає його функціональне призначення у нормуванні процесу життєдіяльності держави, суспільства, громадян, країни та їх підпорядкованості процесу соціальних змін [3].

Б. Малишев бачить правову ідеологію в якості консенсусу між суспільством та державою, який досягається на основі осягнення сутності гарантованої державою норми права, тоді як політична ідеологія є інструментом політичної боротьби за владу між різними політичними силами. [4].

М. Марченко дає таке розуміння феномену право-

вої ідеології «Аналіз доктринальних підходів до розуміння феномену правової ідеології дає підстави узагальнено розглядати її у якості системи ціннісних орієнтирів, концепцій, що забезпечують консенсус та баланс інтересів між індивідом, суспільством та публічною владою, заснованою на сутності фундаментальних принципів права.

Отже, правова ідеологія має безпосередній взаємозв'язок з аксіологічними конституційними засадами національного механізму захисту прав та свобод людини та забезпеченням належного обмеження публічної влади в інтересах індивіда» [2].

Погоджуючись із науковою позицією М. Марченка вважаємо, що саме динамічний розвиток аксіологічних засад конституційного ладу призводить до актуалізації доктрини людиноцентризму у нашій правовій системі та її ключового елементу людської гідності. Особливе місце к цьому контексті належить антиетатистському обмеженню публічної влади для захисту фундаментальних прав індивіда.

М. Марченко виділяє такі елементи правової ідеології: 1) національний механізм захисту прав та свобод людини, 2) механізм стримування та противаг. Погоджуючись із таким розглядом загальної структури правової ідеології вважаємо доцільним окремо розглянути співвідношення цих двох елементів. Так, на наш погляд, у демократичній правовій ідеології роль національного механізму захисту прав і свобод людини є вищою за механізм стримування та противаг у системі публічної влади. Сама система стримування і противаг не зможе бути реально ефективною без національного механізму захисту прав людини.

Вбачається, що метою формування людиноцентристської правової ідеології в Україні – є створення механізму ефективного обмеження публічної влади в інтересах захисту фундаментальних прав індивіда та носить антиетатистський характер. Як відзначає Б. Малишев – «Правова ідеологія є значно більш стабільним та складним явищем, ніж політична ідеологія» [4].

Повністю погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що її слід відрізнити від того або іншого напрямку політичної філософії (як вищого рівня політичної ідеології). Правова ідеологія є набагато більш стабільним явищем, ніж будь-який напрям політичної філософії. В одній країні може існувати тільки одна правова ідеологія. Це робить дуже важливим утвердження людиноцентристської правової ідеології в Україні.

Проте процес формування демократичної людиноцентристської правової ідеології в Україні досі не є завершеним і це має свій вияв у масових порушеннях фундаментальних прав людини з боку правоохоронних органів.

Особливою проблемою є незаконна практика правоохоронних органів спрямована проти людської гідності. Одним із її виявів є неналежне поводження та застосування катувань до осіб, позбавлених свободи.

Це стало детермінантою підвищеної уваги наукової спільноти та українського громадянського суспільства до питання запобігання катуванням та модернізації українського законодавства відповідно до міжнародних стандартів.

Ключові міжнародні стандарти прав людини визначено у Загальній декларації прав людини, яка прий-

нята Організацією Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р. Одне із найважливіших місць посідає право людини на недоторканність від посягань на її гідність і репутацію. Права на заборону катувань визначено ст. 5 Загальної декларації прав людини, ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження й покарання.

Концептуально Конституція України відтворює аксіологічні засади закладені міжнародними стандартами. Ст. 3 Конституції України визначає як і життя, здоров'я, недоторканність і безпеку людини, так і гідність і честь людини, найвищими соціальними цінностями. Ст. 21 Конституції України зазначає, що всі люди вільні й рівні у своїй гідності та правах.

Крім того, ст. 28 Конституції України закладає право на повагу до людської гідності як одну з ключових цінностей української правової системи. Ніхто не може бути підданий катуванню чи іншому нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Отже, Україною було закріплено на конституційному рівні до переліку основних цінностей та прав – право людини на гідність (на повагу до гідності) як головного компоненту правової держави.

Наведена норма Конституції України є фактично відтворенням положень, які містяться у ст. 5 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., у ст.ст. 7 і 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., у ст. 3 Європейської конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р. рішень Європейського суду з прав людини, актів Європейського комітету проти тортур.

І в міжнародному праві, і в національних правових системах – гідність людини є основою невід'ємних прав, визначальною для всіх інших соціальних, а також правових цінностей, зокрема: свободи, справедливості та формальної рівності. Тобто дотримання права на честь та гідність відноситься до загальноправового принципу.

Крім того, право на гідність є основоположним, що породжує його міжгалузевий характер, оскільки воно регулюється різними галузями права – міжнародним, конституційним, кримінальним, цивільним, адміністративним тощо.

Як уже зазначалось, дане право визначене ст. 28 Конституції України та є певним відтворенням Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження й покарання.

Право людини на повагу до її гідності має обмежувальний та абсолютний характер у тому розумінні, що принижувати гідність людини заборонено в будь-якому випадку (навіть стосовно злочинців).

У ст. 3 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод проголошується, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, а в п. 2 ст. 15 визначено, що наведене вище положення не може бути підставою для відступу від ст. 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних

воєнних дій, і від ст.ст. 3, 4 (п. 1) і 7.

Про це йдеться й у формулюваннях Європейського суду з прав людини у пов'язаних справах:

«Як неодноразово заявляв Суд, у Статті 3 закріплена одна з найбільш фундаментальних цінностей демократичного суспільства. Навіть за найскладніших обставин, таких як боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, Конвенція в абсолютній формі забороняє катування й нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження або покарання. На відміну від більшості матеріально-правових норм Конвенції і протоколів № 1 та 4, Стаття 3 не містить жодних положень щодо винятків від цієї заборони або відступів від неї, які допускаються Статтею 15 § 2, навіть у випадках надзвичайних ситуацій, що становлять загрозу для життя країни» [9].

Позиція Європейського Комітету із запобігання катуванню й нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню є наступною:

«Насправді, саме в час надзвичайних ситуацій заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження набуває особливої ваги, і саме тоді відданість суспільства фундаментальним цінностям, на яких вона ґрунтується, піддається справжньому випробуванню. Подібно до заборони рабства, заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження є одним із тих прав людини, відступи від якого є не допустимими. Розмови про «встановлення належного балансу» є хибними, коли ставкою є одне з таких прав. Звичайно, для протидії тероризму необхідні рішучі дії, але неможна допускати переродження таких дій в акти катування або нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Демократичні суспільства мусять зберігати вірність тим цінностям, які відрізняють їх від інших суспільств» [9].

Враховуючи, що акти Комітету за своєю правовою природою є актами м'якого права (тобто рекомендаційними), діяльність інституцій громадянського суспільства носить ключову роль для їх впливу на національне законодавство. Слід зазначити, що сьогодні акти м'якого права видані органами Ради Європи в різних сферах мають надзвичайно великий вплив на модернізацію національного законодавства країн членів цієї міжнародної інституції.

Такі організації як Українська Гельсінська спілка з прав людини, Центр політико-правових реформ, Ла Страда Україна, Асоціація українських правників та ін. в межах своєї експертної та адвокаційної діяльності активно просувають становлення людиноцентристської правової ідеології в Україні та міжнародні стандарти запобігання катуванням.

У силу того, що в Україні проблеми із неналежним поводженням є вкрай актуальними, через призму адвокаційної діяльності перерахованих та низки інших інституцій громадянського суспільства прийнято низку законів та інших нормативно-правових актів у цілях реалізації положень Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження й покарання, реалізації актів Європейського комітету проти тортур (далі Комітет), а також рішень Європейського суду з прав людини.

Зокрема, упродовж десяти років тричі було внесено зміни у ст. 127 Кримінального кодексу України якою передбачена кримінальна відповідальність за вчинення катування. З прийняттям Закону України від 12 січня 2005 р. № 2322–IV було змінено зміст ст. 127 КК України та посилено відповідальність за катування, вчинене представником правоохоронного органу.

Законом України № 270–VI від 15 квітня 2008 р. було докорінно змінено як зміст та структуру статті. Крім того, були знижені нижня межа покарання ч. 1 та нижня і верхня межа покарання ч. 2 ст. 127 КК України.

Законом України № 1707–VI від 5 листопада 2009 р. посилено кримінальну відповідальність за вчинення протиправних дій, які містять склад злочину, передбачений ч. 2 зазначеної статті.

Так, привели кримінально-правову характеристику складу злочину катування до міжнародних стандартів.

Завдяки вдосконаленню дефініції катування – дефініція цього складу злочину охопила отримання інформації та покарання особи за дії, у вчиненні яких вона підозрюється, в якості мети злочину, також, дефініція ст. 127 Кримінального кодексу України доповнена можливістю вчинення катування з мотивів релігійної, расової чи національної ворожнечі. Крім того, системний аналіз чинної редакції ст. 127 Кримінального Кодексу України демонструє відповідність аксіологічним маркерам визначеним Конституцією України.

Так, ч. 2 ст. 127 Кримінального Кодексу України передбачає кваліфікований склад злочину за вчинення катування з мотивів расової дискримінації. Це є повністю відповідним преамбулі Конституції України відповідно до якої народ України становлять громадяни всіх національностей та встановлену ч. 2 ст. 24 заборону дискримінації на основі етнічного або расового фактору. Якщо здійснювати порівняння поточної редакції ст. 127 Кримінального кодексу України та початкового варіанту конструкції цього складу злочину в Кримінальному кодексі України то можна констатувати, що *конструкція складу злочину:*

- стала більшою мірою відповідати нормам Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- стала повною мірою відповідати недискримінаційним вимогам актів міжнародного права;
- прямо стала передбачати поширені на практиці мотиви вчинення катування;
- тепер має реальну охоронну спрямованість та сприяє формуванню людиноцентристської правової ідеології в Україні.

Ці зміни ставлять гідність людини детермінантою кримінально-правової охорони та сприяють правильній кримінально-правовій кваліфікації дій працівників правоохоронних органів під час вчинення ними фізичного чи морального примусу відносно підозрюваного, затриманого, ув'язненого. Можна впевнено стверджувати, що завдяки адаптації вище розглянутих положень кримінального закону до міжнародних стандартів вони є сьогодні аксіологічним відображенням закріпленої у ст.ст. 3, 8 та 23 Конституції Укра-

їни основоположної цінності – людської гідності.

Запровадженням законодавцем вчинення катування з мотивів расової або релігійної нетерпимості у вигляді кваліфікуючої ознаки злочину передбаченого ст. 127 Кримінального кодексу України повною мірою відтворює антидискримінаційну спрямованість актів міжнародного права.

Аналогічний вплив інституції громадянського суспільства мали на зміст Кримінально-процесуального кодексу України прийнятого парламентом у 2012 р. [8].

Так, він містить наступні важливі для протидії катуванням новели: забезпечення процесуальної рівності сторін, посилення гарантій відносно захисту прав підозрюваних і обвинувачених, розширення прав потерпілих, оновлення процедури досудового розслідування, введення інституту судового контролю. Це разом з оновленням кримінально-правової характеристики ст. 127 Кримінального кодексу України є важливим фактором для становлення реальної людиноцентристської правової ідеології.

ВИСНОВКИ

Належна кримінально-правова охорона права особи на гідність створює належні основи для захисту фундаментальних прав індивіда. Сьогодні інституції громадянського суспільства є рупором вдосконалення національного законодавства для запобігання катувань на основі міжнародних стандартів та моніторингу стосовно вчинення катувань представниками правоохоронних органів.

Орієнтація законодавця на акти м'якого права органів Ради Європи є ключовим у процесі формування людиноцентристської правової ідеології в Україні та модернізації національного механізму захисту прав людини.

Вважаємо доцільним, запровадити постійний моніторинг відповідних актів м'якого права Міністерством юстиції України та профільним парламентським комітетом із метою ефективного вдосконалення національного законодавства на основі людиноцентристського дискурсу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96- ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Марченко М.В. Аксиологічні засади права вето Президента України в контексті формування людиноцентристської правової ідеології. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 9/1. С. 36–39.
3. Недюха М. Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття. *Публічне право*. 2012. № 3. С. 299–306.
4. Малишев Б. Аксиологічна криза сучасної української держави. *Філософія права й загальна теорія права*. 2012. № 1-2. С. 289–297.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист: Закон України від 12.01.2005 № 2322-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-15#Text>

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності: Закон України від 15.04.2008 № 270-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17#Text>

7. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 5.11. 2009 № 1707-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1707-17#Text>

8. Кримінально-процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

9. Сванідзе Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. К.: «К.І.С.». 2009. 144 с.

References

1. Constitution of Ukraine of June 10, 1948 № 254к/96- ВР. *News of Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. № 30. art. 141. (in Ukrainian).
2. Marchenko M.V. Axiological principles of the veto law of the President of Ukraine in the context of the formation of human-centric legal ideology. *Economics. Finances. Law*. 2017. № 9/1. pp. 36–39. (in Ukrainian).
3. Nediukha M. Legal ideology: basic theoretical and methodological approaches to the definition of the concept. *Public law*. 2012. № 3. pp. 299–306. (in Ukrainian).
4. Malyshev B. Axiological crisis of the modern Ukrainian state. *Philosophy of law and general theory of law*. 2012. № 1–2. pp. 289–297. (in Ukrainian).
5. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (strengthening legal protection of citizens and introduction of mechanisms for exercising constitutional rights of citizens on entrepreneurial activity, personal inviolability, security, respect for dignity, legal aid, protection: Law of Ukraine of 12.01.2005 № 2322- IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-15p#Text> (in Ukrainian).
6. On Amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on the Humanization of Criminal Liability: Law of Ukraine of April 15, 2008 № 270-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17#Text> (in Ukrainian).
7. On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on liability for crimes based on racial, national or religious intolerance: Law of Ukraine of November 5, 2009 № 1707-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1707-17#Text> (in Ukrainian).
8. Code of Criminal Procedure of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian).
10. Svanidze E. Effective investigation of ill-treatment: Guidelines for the application of European standards. К.: «K.I.S.». 2009. 144 p. (in Ukrainian).